سەرجەمی بەرهەمی تۆفیق وەهبی

مارف خەزنەدار

پێشەکی

«بنکەی ژین»ی سلێمانی خزمەتێکی گەورەی ڕۆشنبیری کوردی کردووە. زیندووکردنەوەی کۆمەڵێک ڕۆژنامە و کۆواری کوردی کۆن کارێکی بەکەڵک و سوود بەخشە، دانەی ئەو چاپەمەنیانە ئەوەندە دەگمەن بوون، لێمان ببوون بەدەستنووس، دووبارە چاپ کردنەوەیان بە ڕێگەی ئۆفسێت کۆششی پێشینانیان وەک دیارییەکی بەنرخ پێشکێش بە نەوەی تازە کردەوە.

لەم دواییەدا ئەو بنکە خوێندەوارییە بەرگی یەکەمی «سەرجەمی بەرهەمی تۆفیق وەهبی» بەزمانی عەرەبی لە سلێمانی لە ساڵی (٢٠٠٦)دا بڵاوکردەوە. ئەمە کارێک بووە لەو بنکەیە چاوەڕوان دەکرا، چونکە بەشێکی زۆر لە چاپکراوەکانی پێشووی ئەوەیان دەگەیاند ئەم دەسگایە دەبێ ڕۆژێ لە ڕۆژان ئاوڕ لە زانایەکی وەکو تۆفیق وەهبی بداتەوە و کارە زانستییە بەنرخەکانی بخاتە ژێر دەستی خوێنەر و خوێندەوارانەوە. هەموو کوردێک پێویستە سوپاسیان بکا بۆئەم کارە، من لە هەموو کەس زیاتر بیر لە کردەوە زانستییەکانی تۆفیق وەهبی دەکەمەوە. ئەو یەکێکە لەو حەوتەوانەی گیانیان لەناو گیانی مندا تواوەتەوە. ئەو حەوت کەسە گشتیان لەسەر ڕووی زەوی نەماون، بە تەمەنترینیان لە نەوەد ساڵی تێپەڕی کردبوو، بچووکترینیان تەمەنی لە چل و پێنج ساڵی تێپەڕی نەکردبوو، من مافی ئەوەم هەیە بەرگری لەکاری چاکیان بکەم، ئەگەر ڕەخنە هەبێ لەکارە ئەدەبی و زانستییەکانیان، ئەمە لە ڕووی سۆز و عاتیفەوە لەمنیان جیا ناکاتەوە.

لەبەر ئەوە دەڵێم: نەدەبوو لە بەرگی یەکەمی «سەرجەمی بەرهەمی تۆفیق وەهبی» بەزمانی عەرەبی، ئەو سێ لاپەڕەیە بڵاوبکرێتەوە کە (صفاء خلوصی) سەفا خولووسی نووسیویەتیەوە.

گرێی سایکۆلۆژی

سەفا خولووسی خەڵکی گەرمیانی گەورەیە، لە کەرکووک و خانەقین ژیاوە. بنەماڵەیان پێوەندی بە سلێمانییەوە بوو، عەبدولعەزیز خولووسی باوکی پارێزەر و حاکم بووە لە سلێمانی. لە پەنجاکانی سەدەی بیستەم کە من قوتابی بووم لەکۆلێژی ئەدەبیاتی بەغدا ئەو مامۆستای زمانی ئینگلیزی بوو لەخانەی بەرزی مامۆستایان

(دارالمعلمین العالیة)، من قوتابی ڕاستەوخۆی ئەو نەبووم، بەڵام ناسیاویم لەگەڵیدا هەبوو. هاتوچۆی ماڵی تۆفیق وەهبی دەکرد و لێیەوە نزیک بوو. ئەو زانا جوامێرە سوودی زۆری هەبوو بۆ سەفا خولووسی، وەکو کەسێکی دەست ڕۆیشتوو هەموو کاروبارێکی ڕەسمی بۆ ڕادەپەڕاند، نەک تەنیا بەگشتی لە هەموو دەسگاکانی حکوومەتی عیراق، بەڵکو بەتایبەتی لە وەزارەتی زانیاری (وەزارەتی پەروەردە)ی ئێستا کە تۆفیق وەهبی خۆی دەبوو بە وەزیر.

سەفا خولووسی هەمیشە خۆی لە کورد بوون دەدزیەوە، تووشی گرێ کوێرەیەکی سایکۆلۆژی ببوو. دەیزانی کوردە، بەڵام نەیدەویست کورد بێ. بێگومان پێی خۆش بوو بە عەرەب بناسرێ، بەڵام خەڵکی ئەمەیان پێ ڕەوا نەدەبینی و خۆشی بەماقووڵی نەدەزانی، بۆیە بەناوی موسوڵمانەتی ئەم گرێیەی دادەپۆشت. خۆ ئەو و هەموو کەسێکی دیکە مافی ئەوەیان هەیە خۆیان بە ڕۆڵەی هەر نەتەوەیەک بزانن، بەڵام بە مەرجێک لێیان نەبێ بەگرێ، بە پێچەوانەوە بگەنە ڕادەیەک ڕک و کینە بەرانبەر نەتەوەکەی خۆیان بنوێنن. ئێمە ڕۆژی ئەمڕۆ خەڵکی وامان زۆرە، خۆیان بە عەرەب و عەجەم و تورک لە قەڵەم دەدەن.

سەفا خولووسی لە ساڵانی دوایی ژیانیدا بەماڵەوە نیشتەجێی شاری لەندەن بوو. جارێکیان لە گفتوگۆیەکدا بەمنی گوت: ئێمە ژمارەمان لە بەریتانیا دوو میلیۆنە. بەڕاستی من لە قسەکەی نەگەیشتم

تۆفیق وەهبی
لەندەن - ١٩٧٨

کە لێم پرسی: چۆن؟ گوتی: ئێمەی موسوڵمان ژمارەمان دوو میلیۆنە. ئەمە دڵدانەوە و نوقوڵانەیەکە لە مۆنۆلۆژی ناخی دەروونییەوە هەڵقوڵاوە. بێگومان مەبەستی لە وشەی موسوڵمان عەرەبە.

ئەم ڕەوشتە وای لە سەفا خولووسی کردبوو بەشێک لە کەسوکاری حاشای لێ بکەن. لەوانە نووسەری ناوداری عیراق (عەبدولمەجید لوتفی) لای من و لای گەلێ لە ڕۆشنبیرانی کورد حاشای لێ کردبوو. ئەم زاتە کوردە عەرەبی نووسە مامی سەفا خولووسی بوو. زمانی وەکو هەموو کوردێک دەزانی، بەڵام لە توانایدا نەبوو بە کوردی بنووسێ، خۆی بە تاوانبار دەزانی، چونکە بۆی ڕێک نەکەوتبوو بەرهەمی ئەدەبی بەزمانی کوردی بنووسێ بۆ ئەوەی خزمەتی نەتەوە خۆشەویستەکەی خۆی بکا.

ڕک و کینە بەرانبەر بە کورد

ئەم ڕک و کینەی سەفا خولووسی بەرانبەر بە کورد لەو سێ لاپەڕەیە دەکەوێتە بەرچاو کە بەزمانی عەرەبی لە کتێبی «سەرجەمی بەرهەمی تۆفیق وەهبی» بەرگی یەکەم بڵاوکراوەتەوە.

خوێنەری ئەم وتارەی من! ئەگەر بەوردی ئەم سێ لاپەڕەیە بخوێنیتەوە کە بە زمانی عەرەبی سەفا خولووسی لەسەر تۆفیق وەهبی نووسیوە تۆش وەکو من ئەم تێبینیانەت لەلا دەڕسکێن:

(١) لە سەرەتای وتارەکەی ساڵی لە دایک بوونی نەنووسیوە، تەنیا دەڵێ لە ڕۆژگاری دوا ساڵانی سەدەی نۆزدەیەم و سەدەی بیستەم ژیاوە، زیاتر لە نەوەد ساڵ ژیاوە بۆ ئەوەی نەڵێ لە شاری سلێمانی لەدایک بووە، چونکە ئەگەر ئەمە بڵێ مانای ئەوەیە بەنەژاد کوردە، ئەویش بەهیچ جۆرێ نایەوێ وشەکانی «کورد» و «کوردستان» لە دەمی بێنە دەرەوە.

(٢) ئەم دڵ ڕەشە نالێ تۆفیق وەهبی لە قوتابخانەی ڕوشدییەی سەرەتایی سوپایی سلێمانی خوێندوویەتی، یەکسەر دەڵێ کۆلێژی سوپای لە بەغدا تەواو کردووە. لەمەدا بە هەڵە چووە قوتابخانەی ڕوشدییەی ناوەندی سوپایی لە بەغدا هەبوو، لە ساڵانی ١٩٠٥-١٩٠٨ لەوێ خوێندوویەتی، پاشان کۆلێژی ئەرکانی سوپایی لە ئەستەمووڵ تەواو کردووە.

(٣) ئەم کێن لەزگە کە باس لەو زمانانە دەکا کە تۆفیق وەهبی شارەزایان بووە، تەنیا ناوی زمانە ئەوروپاییەکان دەهێنێت، چونکە نایەوێ تەعبیری، «زمانی کوردی» لە زاری بێتە دەرێ کە زمانی دایکی تۆفیق وەهبی بوو. بە دان پێدانانی خۆی لای من چەند جارێک گوتوویەتی هەشت- نۆ زمان دەزانم،

بەڵام کوردی و تورکییەکەم لە هەموویان بەهێزترە. عەرەبییەکەشی لەگەڵ ئەوەی زمانی ماڵەوەی بوو، بەڵام وەکو کوردی و تورکییەکەی نەبوو، لە قسەکردن و لەنووسینیشدا.

(٤) سەفا خولووسی باس لە هەموو بەرهەمەکانی تۆفیق وەهبی دەکا، تەنیا ئەوانە نەبێ کە ڕاستەوخۆ لە بابەت کورد و کوردستانەوەن. سەیرە باس لە تۆفیق وەهبی بکرێ وەکو زانایەک و باس لە کۆششەکانی نەکرێ لە مەیدانی زمانی کوردی و جوگرافیای خاک و مێژووی کۆنی ئەرکیۆلۆژی کورد.

(٥) سەفا خولووسی لە وتارەکەیدا هەندێ درۆی شاخداری کردووە لە بابەت بیروباوەڕ و ئیدیۆلۆژییەتی تۆفیق وەهبییەوە. لێرەدا جێی وەرامدانەوە نییە، هەمووی لەپێناوی ئەوەی بەهیچ جۆرێ لە کورد نزیک نەبێتەوە.

(٦) دوا وشەکانی ئەم دڵ ڕەشە ئەوەیە دەڵێ تۆفیق وەهبی سوور بوو لەسەر ئەوەی لە خاکی عیراقی خۆشەویست بنێژرێ. ئەم موزایەدە هەرزانە چییە لەلایەن ئەم کابرایەوە دەکرێ! هەموو بۆ ئەوەیە ناوی کورد و کوردستان نەهێنێ.

(٧) دوا قسەی ئەم دڵ پڕ لەگرێیە ئەوەیە دەڵێ گۆیا زۆرجار گوێی لەوە بووە تۆفیق وەهبی گوتوویەتی: تا داربەڕوو لە باکووری عیراق و خورما لە باشووری عیراق لەناوەوە بن، ژیان لەسەر خاکی مێزۆپۆتامیا هەتا هەتایە و هەمیشەییە.

وتاری سەفا خولووسی هەرچەندە پێداهەڵدان و ستایشە بۆ تۆفیق وەهبی، بەڵام نووسەر ویستوویەتی لە کورد بیپچڕێنێ، خۆشیویستووە، چونکە زۆری بۆ کردووە. ئەگەر تۆفیق وەهبی نەبوایە، سەفا خولووسی نەدەبوو بە ئەوەی هەبوو، بەڵام گرێ کوێرە، ناخی دەروونی هەڵتەکاندبوو، لەبەر ئەوە ویستوویەتی حەقیقەتی تۆفیق وەهبی لە قاوغی کوردایەتی و کوردەواری خۆی دەربێنێ و بیخاتە سەر ڕێچکەی نەتەوە و ئایین و مەزهەبێکی دیکەوە.

ئەو سێ لاپەڕەیەی لەم کتێبەدا بڵاوکراوەتەوە لەکاتی کۆچی دوایی تۆفیق وەهبی لە لەندەن سەفا خولووسی وەک ماتەمنامە بۆی نووسیوە و لەڕادیۆی بی بی سی (BBC) خوێنراوەتەوە.

بەم جۆرە کەسێکی کینە لەدڵ لەسەر میللەتی کوردی وەکو سەفا خولووسی کە باس لە تۆفیق وەهبی دەکا، خوێنەر و گوێگر لە ئەنجامدا ئەم زانایە بە عیراقییەک دەناسن بە ئایین موسوڵمان و بەنەتەوە عەرەب. بێگومان هەندێ کەس بۆ ئەوە دەچن و وادەزانن تۆفیق وەهبی کوڕی میللەت و تیرە و هۆزە بچووکەکانی عیراقە تەنیا کورد نییە، لەبەر ئەوە نەدەبوو لاپەڕە ڕەنگینەکانی بەرگی یەکەمی «سەرجەمی بەرهەمی تۆفیق وەهبی» بەم قسانەی سەفا خولووسی ڕەش بکرێتەوە. بەپێی مەنتیقی ئەرستۆ لە تیۆری (جامیعی مانیع)دا پێویستە ئەو سێ لاپەڕەیە لەناو کتێبەکەدا لا ببرێ.